

In zijn artikel schetst J.B. Kist, oud-conservator bij het Rijksmuseum Amsterdam, de verbeelding door J. Hoyneck van Papendrecht van de overtocht van de Berezina. Deze iconografische studie plaatst de weergave van deze militaire gebeurtenis in kunsthistorisch perspectief en geeft een indruk van het realistische gehalte van de historiserende werken van Hoyneck van Papendrecht. De bijdrage die Victor de Stuers leverde aan de historieschilderijen wordt geïllustreerd met gegevens uit het familiearchief van de Stuers.

Victor de Stuers (1843-1916) en Jan Hoyneck van Papendrecht (1858-1933)

en de gebeurtenissen bij de bruggen over de Berezina 25 tot 29 november 1812.

Bas Kist

'Le passage de la Bérésina ne s'effacera aces jamais de la mémoire de ceux qui y ont assisté les deux derniers jours. Jamais aucune expresion, ni le tableau le mieux fait, ne pouvant doneer une idée des horreurs auxquelles l'armée française a été en proie.' (Lambert de Stuers, *Lieut. en 1er aux Grenadiers de la Garde*)

Een van de meest dramatische episodes in de napoleontische krijgsgeschiedenis, de terugtocht uit Rusland van de gedecimeerde Grande Armée, heeft de Nederlandse schilder Jan Hoyneck van Papendrecht (1858-1933) geïnspireerd tot het maken van een aantal schilderijen dat hem ook Duitse Nederland een zekere beroemdheid heeft opgeleverd.[1]

In de jaren na 1908 schilderde Hoyneck een reeks historische episodes uit de terugtocht uit Rusland waar Nederlandse militairen Bij betrokken waren, zoals de gevechten Bij Krasnoi en de overtocht van de rivier Berezina van 26 tot 29 november 1812.

Hier wil ik speciaal aandacht besteden aan Hoyneck's verbeelding van de overtocht van de Berezina en de contacten met Victor de Stuers (1843-1916) die tot deze afbeeldingen leidden.

In de jaren voorafgaand aan het tot stand komen van de Berezina schilderijen was een samenwerking ontstaan tussen de schilder Hoyneck van Papendrecht en de legendarische referendaris bij het ministerie van Binnenlandse Zaken en pionier van het Nederlandse cultuurbeleid Victor de Stuers.[2] Uit de correspondentie van Hoyneck en de Stuers blijkt dat zij Bij elkaar, met verbazing en waardering, belangstelling voor- en kennis van- de napoleontische militaire geschiedenis en de uniformkunde ontwaarden. Ook toonden de heren bewondering voor elkaars tekeningen, zoals blijkt uit een brief van Hoyneck aan Victor de Stuers (8 nov. 1898): *Wat hebben uw officieren de steek goed op het hoofd zitten en Die Berezina en Krasnoe schetsen zijn ook onbetaalbaar, die in een boek in het fransch à la Paquin met illustraties, in Frankrijk*

opgang zouden maken.[3] Deze waardering is temeer interessant omdat Hoyneck een echte Beroepskunstenaar was en Victor de Stuers een dilettant in de kunst, die zijn onmiskenbaar tekentalent vooral dienstbaar maakte aan zijn dagelijkse werkzaamheden.

De samenwerking manifesteerde zich voor het eerst bij het tot stand komen van een schilderij van een gevecht in de straten van Stralsund in 1809 (afb 1). Hier had, de vader van Victor de Stuers, Hubert de Stuers, als jong officier bij de huzaren van de garde van de Koning van Holland een rol gespeeld bij het onderdrukken van de revolutie van de Pruisische vrijheidsheld von Schill. Het schilderij was in 1899 door Hoyneck opgezet op basis van een, ter plaatse in Stralsund, vervaardigde schets van Victor de Stuers. Victor de Stuers betaalde Hoyneck 800 gulden voor dit schilderij.[4] Hun samenwerking werd voortgezet bij de uitbeelding van de gebeurtenissen bij de Berezina in 1812 die al ruim voor 1912 in tal van Europese landen met een Napoleontisch verleden herdacht werden.

De belangstelling van Victor de Stuers voor de Berezina werd ingegeven door lotgevallen van leden van zijn familie, in dit geval ging het, naast zijn vader, ook om zijn ooms Lambert en Leopold de Stuers die elkaar bij de Berezina voor het laatst ontmoet hadden. Hubert en Leopold deel uitmakend van het 2e regiment lanciers en Lambert van het 2e regiment grenadiers van de keizerlijke garde. Leopold de Stuers verdween tijdens het laatste deel van de terugtocht. Deze dramatische ontmoeting van de broeders de Stuers vroeg Victor de Stuers aan Hoyneck te schilderen.

Het schilderij kocht Victor de Stuers in 1908 van Hoyneck om het als verjaarsgeschenk aan zijn dochter Alice te geven, hij betaalde er 300 gulden voor.[5] Hoyneck maakte een tweede exemplaar van dit schilderij, zonder de gebroeders de Stuers, dat hij in 1908 aan het Haagse Gemeentemuseum verkocht.[6]

Victor de Stuers' interesse in de veldtocht naar Rusland was geen kortstondige gril maar was gebaseerd op een diepgaande studie van het onderwerp waarbij hij gebruik kon maken van ooggetuigeverslagen van zijn vader en oom. Hij legde zijn onderzoek uiteindelijk vast in een, in het Frans geschreven, geschiedenis van het 2e regiment (rode) lanciers van de garde.[7]

Dit omvangrijke werk voorzien van talrijke aanhangsels, werd tot dusver niet gepubliceerd. Misschien kwam het niet tot publicatie tijdens het leven van de schrijver omdat hij zijn plan om alles ter plaatse te verifiëren door het maken van een reis per koets langs de route van de Grande Armée naar Moskou en terug moest laten varen. Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog maakte de reis onmogelijk.

Het is waarschijnlijk dat Victor de Stuers met zijn enorm gedetailleerde kennis van de gebeurtenissen bij de Berezina, op de uiteindelijke verbeeldingen van het drama door Hoyneck een grote invloed heeft gehad. Meer nog dan Hoyneck had hij met name de Franse iconografie van de Russische veldtocht zorgvuldig bestudeerd en soms ook gekopieerd. Hij was half franstalig en veel meer op de Franse cultuur geïnteresseerd dan Hoyneck die als kunstenaar in Duitsland was geschoold. In de collecties van Victor de Stuers treffen wij dan ook niet alleen veel van de 19e eeuwse Franse geschiedschrijving over de Napoleontische campagnes aan, maar ook een grote hoeveelheid, vooral Franse, historiestreken.

De Stuers en Hoyneck deelden een grote bewondering voor het werk van Horace Vernet (1789-1863) een van de meest toonaangevende Franse schilders van militaire taferelen van de negentiende eeuw. De Stuers had sinds zijn jeugd veel werk van Vernet, dat hem in gelithografeerde vorm bekend was, gekopieerd en had er zich bij ander werk door laten inspireren; Hoyneck die in de jaren negentig van de negentiende eeuw juist bezig was met een grote opdracht, namelijk het illustreren van het monumentale seriewerk van N.J.A.P.H. van Es,[8] over de geschiedenis van het Korps Rijdende Artillerie, schreef op 8 november 1898 aan

de Stuers: Ik heb mij willen houden aan de wijze waarop Horace Vernet la wie de Napoléon van Laurent de l'Aurêche heeft geïllustreerd, geen lichte en schetsachtige tekeningen. Het ging hem echter gemakkelijker af dan mij.[9]

Naast Vernet had Victor de Stuers veel waardering voor de Franse kunstenaars Nicolas Charlet (1792-1845) en Hippolyte Bellangé (1800-1866) die met hun werk veel gedaan hebben om bepaalde napoleontische stereotypen, zoals dat van de 'grognard', de mopperende maar onverzettelijke veteraan, ingang te doen vinden.

Ook dicht bij huis vond Victor de Stuers veel informatie over de Russische veldtocht van 1812. Zowel zijn vader Hubert als zijn oom Lambert hadden tijdens de veldtocht dagboeken bijgehouden en tekeningen en kaarten gemaakt. Van jongs af aan had Victor de Stuers de verhalen van zijn vader en zijn oom aangehoord. Hij had zelf tekeningen en kaarten gemaakt naar aanleiding van die verhalen en die weer voorgelegd aan de beide oude heren. Het onderwerp bleef hem boeien, zoals blijkt uit de ontelbare tekeningen van napoleontische militairen die hij zijn leven lang bleef maken.

De aantekeningen over de Berezina in het dagboek van Hubert de Stuers zijn uiterst summier, maar in de brieven die hij schreef tijdens de veldtocht staan meer details. De aantekeningen van Lambert de Stuers, de oudere broer van Hubert, zijn uitgebreider; beide broers waren uitstekende cartografen hetgeen blijkt uit de zeer talrijke originele kaartjes in hun teksten (afb 2).

Onder het hoofd Passage de la Bérézina geeft Lambert een gedetailleerd verslag van de gebeurtenissen tussen de 21e november 1812 toen de Poolse generaal Dombrowski gedwongen werd om de bestaande bruggen over de Berezina bij Borisow te verbranden en de 29e november toen de twee in allerijl mede door Hollandse pontonniers bij het dorp Studianka gebouwde bruggen werden verbrand. Ditmaal, zonder dat Lambert de Stuers dat wist, door de Nederlandse generaal Herman Willem Daendels, ooit patriottenvoorman in Hattem, Maarschalk van Holland en Gouverneur Generaal van Nederlands Indië.[10]

In het relaas van Lambert de Stuers staat een betrekkelijk gedetailleerde beschrijving van de bouw van de beide op 24 en 25 november gebouwde bruggen, die, omdat de Keizer op 20 november te Orsza zestig pontons met toebehoren had laten verbranden om paarden vrij te maken voor de artillerie, van ter plaatse beschikbaar materiaal moesten worden gebouwd. De Franse generaal Eblé, had op 24 november 's morgens om 4 uur bevel gekregen nog diezelfde dag te beginnen met de bouw van twee bruggen over de Berezina, één voor voetgangers en een tweede, zwaardere, voor voertuigen.[11] Hij had uit de verbranding van het pontonniersmateriaal in Orsza enkele veldsmidsen, wagens met steenkolen en smeedijzer en zes caissons met bijlen, houwelen en ander gereedschap, laten redden. De plek die gekozen werd voor de brugslag was bekend omdat de cavalerie daar op 13 juli 1812 de rivier had doorwaad. Hubert de Stuers geeft een beschrijving van de Russische huizen van het dorp Studianka die gebouwd waren van boomstammen en zware planken die bijzonder geschikt waren voor bruggebouw.[12] Allereerst werden er van hout uit de huizen vloten gebouwd om in de rivier die niet dichtgevroren was te kunnen werken. Voor iedere brug werden 23 zware jukken in de rivier geplaatst waarop voor de voertuigen een wegdek werd gelegd van balken van 15-16 duim dik, vastgezet met balken langs de rand. Op de voetgangersbrug kwam een dek van drie lagen dakplanken opgevuld met hooi en stro. In de Franse boeken over de veldtocht naar Rusland, die rond het midden van de negentiende eeuw steeds talrijker werden, treft men bij de illustraties bijna altijd een afbeelding van de Passage de la Bérézina (afb 3). Daarbij valt het op dat zich een aantal typen voorstellingen ontwikkelen die steeds worden herhaald. Het gaat daarbij om drie modellen:

- 1) de panoramische voorstelling, een landschap met de beide bruggen,
- 2) een detailvoorstelling van een brug die juist bezwijkt of waar iets anders dramatisch gebeurt,

3) de anecdotische voorstelling waarop bijvoorbeeld de Keizer is afgebeeld of actrices van de Comédie Française uit hun koets in het water vallen.

Het behoeft uiteraard geen betoog dat in de Franse literatuur aan de aanwezigheid of de rol van Nederlandse militairen in de Grande Armée noch in de tekst noch in de afbeeldingen enige aandacht werd besteed.

Hoyneck van Papendrecht heeft zich bij zijn Berezina-schilderijen ook aan de hierboven genoemde drie conventies gehouden maar het is duidelijk dat hij een groter historische nauwkeurigheid en een groter realisme in details nastreeft dan de Franse illustratoren uit het midden van de 19e eeuw.

In de schilderijen die Hoyneck van Papendrecht van deze uiterst dramatische episode heeft gemaakt zit, ook in technische details, veel informatie verwerkt die hij vermoedelijk van Victor de Stuers heeft gekregen. Op het schilderij dat Victor de Stuers voor zijn dochter kocht heeft Hoyneck de drie gebroeders de Stuers toegevoegd (afb 4) die ontbreken op de versie van het schilderij in het Haags Gemeente Museum (afb 5). Dat Victor de Stuers zich ook met de compositie van het schilderij heeft bezig gehouden blijkt uit een aantal tekeningen die hij heeft gemaakt om de meest dramatische gezichtshoek te bepalen (afb 6). Het blijft natuurlijk moeilijk om vast te stellen hoeveel Hoyneck zich heeft aangetrokken van de adviezen van Victor de Stuers. Dat geldt met name voor het schilderij van de overtocht van de Berezina dat zich nu in het Legermuseum bevindt en dat, Jacques Bartels heeft daarop gewezen,[13] waarschijnlijk het schilderij is dat op de Parijse Salon in 1908 veel aandacht trok (afb. 7). Dit ongewoon realistische en onromantische schilderij lijkt in geen enkel opzicht op de wat opgepoetste stijl die men van de Franse militaire schilders Detaille en de Neuville gewend was en het lijkt zeker niet op het werk van Vernet dat Hoyneck en de Stuers eerder zo bleken te bewonderen. Het lijkt wel of Hoyneck zich met dit schilderij in één stap van de 19e naar de 20e eeuw heeft verplaatst. Meer dan bij de beroemde schoolplaat (afb 8) die Hoyneck voor de uitgeverij Wolters in Groningen maakte en bij zijn andere Berezina schilderijen toont Hoyneck zich met het schilderij in het Legermuseum een vernieuwer.

Literatuur

- Bervoets, J.A.A. & Wishaupt, M.C.M., Victor de Stuers, Referendaris zonder vrees of blaam. ('s Gravenhage 1985j.
- Bartels, J.A.C., Jan Hoynck van Papendrecht 1858-1933 (Amsterdam 1986).
- van Es, N.J.A.P.H., Het Historisch Museum van het Korps Rijdende Artillerie (Arnhem 1898).
- Eysten, J., Doorlopend verhaal van de dienstverrichtingen der Nederlandsche pontonniers onder den majoor G.D. Benthien 1797-1825: BMHG XXXII (1911).
- Baron Fain, Manuscrit de mil huit cent douw (Bruxelles 1827).
- De Jongh, J.W., Hollandsche infanterie bij de bruggen over de Beresina, 1812. Schoolplaten voor de Vaderlandsche Geschiedenis. Groningen- Den Haag 1912. De Saint
- Hilaire, E.M., Histoire de la campagne de Russie pendant l'année 1812 (Paris sd).
- de Stuers, V.E.L., Histoire des Lanciers Rouges de la Garde. Ongepubliceerd MS.
- Hubert de Stuers, Campagnes de 1805 à 1815. Ongepubliceerd MS.
- Journal de l'annee 1812, tire des lettres de mon père. Ongepubliceerd MS.
- Notes sur les campagnes de 1812,1813,1814,1815, par le Chevallier Hubert de Stuers, Officier au Regiment des Lanciers Rouges de la Garde, Capitaine Adjt Major de la Vieille Garde. Ongepubliceerd MS.
- Notice sur la carrière militaire du Colonel Chevallier Lambert de Stuers. Ongepubliceerd MS.
- Stichting Archief Victor de Stuers, Vorden.
- Thiers, M.A., Histoire du Consulat et L'Empire, tomeXIV (Paris 1856).
- Tillema, J.A.C., Victor de Stuers, ideeën van een individualist (Assen 1982).
- Turner, A.E., The Retreat from Moscow and Passage of the Beresina. (Woolwich 1898).

Noten

1. Bartels, J.A.C., Jan Hoynck van Papendrecht 1858-1933, (Amsterdam 1986).
2. Bervoets, J.A.A., Victor de Stuers, 1985.
3. Stichting Archief Victor de Stuers, Vorden.
4. Dit schilderij komt voor onder nummer 351 in de catalogus van de schilderijen in bezit van Victor de Stuers, Stralsund, d'après un croquis que j'avais fait sur place, peint pour moi sur mes indications 1899 f800.
5. Dit schilderij komt voor onder nummer 385 in de catalogus van de schilderijen in bezit van Victor de Stuers La Beresna signé J. Hoynck v Papendrecht 1908, toile 55x94, acquis du manre f1300, cadeau a Alice pour son anniversaire 27 Avril 1908
6. Gemeentemuseum Den Haag, De overtocht van de Beresina, olieverf/doek, 57x96 cm, inv.nr 3-1908
7. de Stuers, V.E.L., Histoire des Lanciers Rouges. Ongepubliceerd MS.
8. van Es, N.J.A.P.H., Het Historisch Museum van het Korps Rijdende Artillerie, 1898
9. Stichting Archief Victor de Stuers, Vonden.
10. de Stuers, V.E.L., Notice sur la carrière militaire du Colonel Chevallier Lambert de Stuers. Ongepubliceerd MS.Stichting Archief Victor de Stuers Vonden.
11. Baron Fain, Manuscrit de mil huit cent douw, 1827, tome II huitième panne.
12. de Stuers, V.E.L.,Hubert de Stuers, Campagnes de 1805 à 1815. Ongepubliceerd MS. Stichting Archief Victor de Stuers, Vonden.
13. Bartels, J.A.C. op. cit. 1986.